

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1	مقدمه
1	بیان مسئله:
1	اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن:
3	اهداف تحقیق:
3	هدف اصلی پژوهش:
3	سوال اصلی تحقیق:
4	سوالات فرعی
4	فرضیه‌های تحقیق:
4	چهار چوب نظری تحقیق:
5	مدل تحقیق:
5	روش تحقیق:
5	پیشینه تحقیق:
6	روش گرد آوری اطلاعات:
6	روش تجزیه و تحلیل:
7	فصل اول: مفاهیم و کلیات
8	بخش اول: مفاهیم کلی تحقیق
8	مبحث اول: معنای لغوی «حق»
8	ماهیت و معنای اصطلاحی حق:
9	معنای لغوی «حقوق»

- 9 .....مبحث دوم: تعریف شهروند و شهروندی.
- 10 .....گفتار اول: تعریف شهروندی
- 10 .....گفتار دوم: معادل شهروندی در منابع اسلامی
- 12 .....گفتار سوم: کارکرد شهروندی در نظام حقوقی اسلام
- 12 .....گفتار چهارم: تفاوت حقوق بشر و حقوق شهروندی
- 13 .....گفتار پنجم: شهروندی در اسلام
- 15 .....مبحث سوم: تعریف مسلمان و غیر مسلمان
- 16 .....مبحث چهارم: تعریف کفر و کافر
- 16 .....گفتار اول: معنی لغوی و اصطلاحی کفر و کافر
- 18 .....گفتار دوم: اقسام کافر
- 19 .....مبحث پنجم: تعریف «اهل کتاب»
- 20 .....گفتار اول: اهل کتاب در قانون اساسی
- 20 .....گفتار دوم: ادله انحصار اهل کتاب
- 22 .....گفتار سوم: مشترکات مهم اهل کتاب با مسلمین
- 23 .....گفتار چهارم: طهارت یا نجاست اهل کتاب؟
- 24 .....مبحث ششم: قرارداد امان و ذمه اهل ذمه
- 25 .....گفتار اول: مفهوم لغوی و اصطلاحی ذمه
- 26 .....گفتار دوم: تعریف اهل ذمه در لغت
- 27 .....مبحث هفتم: تعریف جزیه
- 27 .....گفتار اول: مفهوم و معنای جزیه
- 28 .....گفتار دوم: هدف اسلام از دریافت جزیه

- 29 ..... گفتار سوم: معاف شدگان از پرداخت جزیه
- 30 ..... گفتار چهارم: نوع و میزان جزیه
- 30 ..... گفتار پنجم : مبنای قرآنی پرداخت جزیه
- 31 ..... گفتار ششم: مبنای سنتی پرداخت جزیه
- 32 ..... مبحث هشتم: تعریف اقلیت
- 32 ..... گفتار اول : تعریف اقلیت
- 36 ..... گفتار دوم : طبقه‌بندی و تعریف انواع اقلیت‌ها
- 37 ..... الف) : اقلیت‌های دینی یا مذهبی
- 38 ..... ب) : اقلیت ملی
- 40 ..... پ) : اقلیت‌های نژادی
- 41 ..... ت) : اقلیت‌های قومی
- 43 ..... ث) : اقلیت‌های زبانی
- 44 ..... ج) : اقلیت‌های بومی
- 46 ..... مبحث نهم : اعلامیه جهانی حقوق بشر:
- 49 ..... مبحث دهم : تاریخچه حمایت از اقلیت‌ها
- 50 ..... فصل دوم: مبانی حقوق شهروندی در اعلامیه جهانی حقوق بشر و قوانین اسلام**
- 51 ..... مبحث اول : مبانی حقوق شهروندی در اعلامیه جهانی حقوق بشر
- 52 ..... گفتار اول : محتوای اعلامیه حقوق بشر :
- 58 ..... گفتار دوم : اهمیت اعلامیه جهانی حقوق بشر:
- 60 ..... مبحث دوم: مبانی حقوق شهروندی در اسلام:
- 60 ..... گفتار اول: حقوق و آزادی‌های فردی

- 62 ..... الف) : حق حیات
- 65 ..... ب): آزادی رفت و آمد
- 66 ..... ج): انتخاب و مصونیت مسکن
- 67 ..... ح): حق مصونیت و امنیت
- 68 ..... گفتار دوم: حقوق و آزادی‌های مدنی
- 69 ..... الف): حق تابعیت
- 71 ..... ب): حق آزادی بیان
- 73 ..... ج): حق انتقاد از عملکرد حاکم اسلامی
- 74 ..... ح): استقلال در احوال شخصیه
- 75 ..... چ): حق برخورداری از تامین اجتماعی
- 76 ..... گفتار دوم: حقوق فرهنگی – مذهبی
- 77 ..... الف): آزادی عقیده
- 78 ..... ب): آزادی اظهار شعائر دینی
- 80 ..... ج): حق ساخت عبادت دگاه جدید
- 82 ..... ح): حق آموزش و پرورش
- 83 ..... گفتار سوم: آزادی‌های سیاسی
- 84 ..... تعریف حقوق و آزادی‌های سیاسی :
- 85 ..... الف) حق شرکت در انتخابات :
- 85 ..... ب): حق نمایندگی مجلس قانون گذاری
- 86 ..... گفتار چهارم: حقوق قضایی
- 87 ..... الف): حق دادخواهی:

87	.....(ب):تساوي افراد در برابر قانون
89	.....(ج): حق دفاع:
89	.....گفتار پنجم:حقوق اقتصادي
90	.....(الف):حق مالکیت
91	.....(ب):آزادي کار و شغل
94	.....فصل سوم: مصادیق حقوق شهروندی در اعلامیه جهانی حقوق بشر و قوانین اسلام
95	.....مبحث اول : بررسی مواد اعلامیه جهانی حقوق بشر با کمک گرفتن از دیدگاه اسلام
108	.....مبحث دوم : ایرادات عمده اعلامیه جهانی حقوق بشر:
108	.....1- برهان ناپذیری
110	.....2- غفلت از توازن حق و تکلیف
111	.....3- عدم انسجام
113	.....4- فقدان نظم و ترتیب منطقی
113	.....5- فقدان شالوده نظری
114	.....6 - بی اعتنایی به دین
116	.....7 - عدم شفافیت
118	.....مبحث دوم : محدودیت‌ها در اسلام
118	.....گفتار اول: برده داری در اسلام
118	.....عوامل پیدایش بردگی
122	.....دلایل عدم نفی کلی بردگی در اسلام
122	.....(الف) مصلحت جامعه اسلامی
123	.....(ب) جنگ

124	..... ضرورت اسیر گرفتن در جنگ
126	..... نقش اسلام در الغای تدریجی نظام بردگی
126	..... الف) محدود کردن عامل بردگی
127	..... ب) اهتمام به آزادی بردگان
129	..... ج) خوشرفتاری با بردگان
130	..... گفتار دوم: حق ورود به منطقه حرم مکی
130	..... گفتار سوم: حق ورود به مساجد
131	..... گفتار چهارم: ساختن ساختمان های مرتفع
132	..... گفتار پنجم: سکونت شهروندان غیر مسلمان در منطقه حجاز
133	..... گفتار ششم: محدودیت در آزادی بیان
134	..... الف) اهانت به مقدسات:
134	..... ب) دروغ بستن به خدا و ایجاد بدعت در دین:
135	..... ج) فتنه و ایجاد رعب و وحشت در مردم:
135	..... د) افشای مسائل امنیتی و اسرار اطلاعاتی کشور:
136	..... ه) غیبت، توهین، مسخره کردن و افشای اسرار دیگران:
136	..... و) تهمت، افتراء زدن به دیگران و نسبت دادن کفر به شخص مسلمان:
137	..... ز) ترویج فساد و مطالب منافی عفت:
137	..... نتیجه گیری:
138	..... فهرست منابع:

مقدمه:

بیان مسئله:

اصطلاح اقلیت که غالباً با ویژگی‌هایی چون زبانی، قومی، دینی و مذهبی همراه است در برگیرنده آن دسته از گروه‌های انسانی است که در شرایط حاشیه‌ای و در موقعیتی ناشی از فرودستی کمیتی و در عین حال اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی به سر می‌برند.¹ شاید بتوان گفت اقلیت‌ها بیشتر با این صفت شناخته می‌شوند که در میان طبقات اجتماعی، در مقابل اکثریت، از حیث سیاسی، فرهنگی و اقتصادی منزلت و جایگاه فرودستی دارند و دست یابی آنان به پاره‌ای از مناصب و منزلت‌ها در يك جامعه خاص امکان پذیر نیست و یا این که بسیار مشکل خواهد بود.²

به عبارتی مشارکت در ساز و کار حکومتی با محدودیت‌ها و موانع گسترده‌ای همراه است. معنی و مفهوم اصلی حقوق شهروندی اقلیت‌های دینی، رعایت و حفظ حقوق افراد و انسان‌ها در بخش کلان جامعه است. بنابراین اصطلاح «حقوق شهروندی» از نظر مفهومی، پدیده نوظهوری نمی‌تواند تلقی شود زیرا پیش از این در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و سایر قوانین عادی و حقوق مردم و حقوق عمومی تصریح شده است که در محل و جای خود به آن اشاره می‌شود.³

اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن:

هر چند مقوله‌هایی از جمله شهروند، فرهنگ شهروندی و حقوق شهروندی در ادبیات حقوقی، سیاسی و جامعه‌شناسی ایران واژه‌هایی جدید به شمار می‌آیند ولی از نظر مفهومی کامل

1- زرژپی پر، ژنو پولوتیک اقلیت‌ها، دکتر سیروس سهامی، تهران، واقفی، 1374 (ص 11)
2- عمید زنجانی عباسعلی، حقوق اقلیت‌ها بر اساس قانون قرارداد ذمه 1362، تهران، صدر دفتر نشر دانشگاهی (ص 115)
3- عمید زنجانی عباسعلی، همان، (ص 123)

شناخته شده هستند شهروند که تحت اقتدار و حمایت یک حکومت قرار دارد، برخوردار از مجموعه‌ای از حقوق اساسی انسان است. امروزه این اندیشه و اعتقاد وجود دارد که افراد به منزله شهروند، همچنان که حقوق و آزادی‌های دارند که حکومت مکلف است از آن‌ها حمایت کند، تکالیف و مسئولیت‌هایی نیز در قبال حکومت دارند. بنابراین برای توسعه فرهنگ شهروندی و تبیین، تضمین و حفظ حقوق شهروندی، ابتدا باید حقوق شهروندی را در متن جامعه و قوانین شناسایی کرد.¹

امروزه با طرح حقوق شهروندی در جهان و ایران تأثیر کمیته ویژه‌ای در دادگستری ایران برای حقوق شهروندی و حساسیت جوامع بین‌الملل در این خصوص حقوق شهروندی آحاد بشر لازم است این موضوع در چارچوب مقررات اسلامی و مقایسه با آنچه در اعلامیه جهانی حقوق بشر آمده است مورد تفحص و بررسی قرار گیرد. اهمیت موضوع حقوق شهروندی به خصوص حقوق شهروندی اقلیت‌های مذهبی از آن جهت دارای اهمیت والایی است که علاوه بر توصیه‌های اکید اسلام در خصوص تکریم انسان‌ها و آزادی و آزادی افراد، امروزه احترام به حقوق شهروندان علاوه بر بازتاب داخلی و پشتیبانی آحاد مردم در کشور با در نظر داشتن هدف یکپارچگی اجتماعی و میهنی، می‌تواند به عنوان یک اهرم قدرت در مناسبات جهانی و حقوق بین‌الملل مطرح باشد چرا که نقش محوریت اتحاد داخلی و رضایت شهروندی مردم در یک کشور می‌تواند در رایزنی‌های منطقه‌ای و بین‌المللی همواره به سود کشور تمام شود. از طرفی همواره بروز استعدادها و قابلیت‌های هر قوم مرهون تقویت و اهمیت دادن به پایگاه اولیه آن بوده و با توجه به نبوغ علمی و اجتماعی تمامی اقوام و اقلیت‌های مذهبی غیر مسلمان در کشور حساسیت موضوع بیش از پیش مبادرت گردیده است. در این پژوهش سعی شده است

1- عباسعلی عمید، حقوق اقلیت‌ها بر اساس قانون قرارداد ذمه، تهران، صدر دفتر نشر دانشگاهی 1362 (ص 155)

تا تمامی ابعاد حقوق شهروندی غیر مسلمین در کشورهای اسلامی بر اساس قوانین اسلام و اعلامیه حقوق بشر مورد چالش قرار گرفته و نتایج تحقیق به صورت دقیق بیان گردد.¹

اهداف تحقیق:

با توجه به جدید بودن این موضوع ما اهدافی را دنبال می نماییم.

هدف اصلی پژوهش:

بررسی موضوع حقوق شهروندی غیر مسلمین در کشورهای اسلامی بر اساس قوانین اسلام و اعلامیه جهانی حقوق بشر خواهد بود.

اهداف تحقیق: برجسته نمودن محورهای ابعاد پژوهش این حقوق در آموزه‌های اسلامی و اعلامیه جهانی حقوق بشر است.

هدف کاربردی: به کارگیری یافته‌های تحقیق در قانون گذاری مجامع قانون گذاری داخل و خارج است.

هدف آموزشی: برداشتن گامی برای تهیه متن مناسب برای درس حقوق شهروندی غیر مسلمین در کشورهای اسلامی

سوالات یا فرضیه‌های تحقیق (بیان روابط بین متغیرهای مورد مطالعه)

سوال اصلی تحقیق:

غیر مسلمین (اقلیت‌ها) در کشورهای اسلامی بر اساس و قوانین اسلام و اعلامیه جهانی حقوق بشر از چه حقوقی برخوردارند.

2- عباسعلی عمید ، حقوق اقلیت ها بر اساس قانون قرارداد ذمه ، تهران ، صدر دفتر نشر دانشگاهی 1362 (ص157)

سوالات فرعی

- 1 منظور از حقوق شهروندی غیر مسلمین (اقلیت‌ها) در جوامع اسلامی طبق آموزه‌های اسلامی و طبق اعلامیه جهانی حقوق بشر چیست؟
- 2 ماهیت و مبنای حقوق شهروندی غیر مسلمین در کشورهای اسلامی در دیدگاه اسلام و اعلامیه جهانی حقوق بشر چیست؟
- 3 آثار پایداری به حقوق شهروندی غیر مسلمین در کشورهای اسلامی بر اساس قوانین اسلام و اعلامیه جهانی حقوق بشر چیست؟

فرضیه‌های تحقیق:

- 1 غیر مسلمینی در کشورهای اسلامی از حقوق بسیاری برخوردارند که رابطه‌ای حقوق در اسلام و اعلامیه جهانی حقوق بشر عمومی و خصوص من وجه است.
- 2 منظور از این حقوق، حقوقی است که یک انسان به احترام انسان بودن از آن برخوردار است مثل حق کار، حق مسکن و حق رای...
- 3 ماهیت و مبنای حقوق شهروندی احترام به انسان و بشر است منتها انسانی که اعلامیه جهانی حقوق بشر تعریف می‌کنند با تعریف اسلامی متفاوت است.
- 4 آثار اعتقاد به حقوق شهروندی غیر مسلمین احترام به حق حیات، کار، مسکن، قراردادها، ازدواج، و فعالیت‌های اجتماعی و عبادی آن‌هاست.

چهار چوب نظری تحقیق:

این تحقیق با مطالعه و فیش برداری از منابع اسلامی و مطالعه شرح‌های مختلف و متن اعلامیه جهانی حقوق بشر و از منابع کتابخانه‌ای داخل و خارج استفاده خواهد شد.

مدل تحقیق:

این تحقیق طی یک مقدمه و سه فصل انجام خواهد شد.

روش تحقیق:

در این تحقیق به منظور انجام آن از روش فیش برداری و کتابخانه‌ای استفاده شده است.

پیشینه تحقیق:

الف) پایان نامه‌های فارسی :

1. اسلام و حقوق اقلیت‌ها دینی ، علی محمد ابدالوند، پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم تهران در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی، شهریور 1383.

2. نفی تبعیض در حقوق بین‌الملل و اسلام با تکیه بر اقلیت‌های مذهبی ،نوشته: غلام علی قاسمی ، پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد در رشته حقوق بین‌الملل ، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران 1376.

3. وضعیت حقوقی اقلیت‌های رسمی و غیر رسمی ایران در مقایسه با موازین بین‌الملل،نوشته، اویس حامد توسلی،پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد در رشته حقوق بین‌الملل ،دانشکده حقوق دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز، تابستان 1389

کتاب‌های فارسی :

1. شریعتی ، روح الله، حقوق و وظایف غیر مسلمانان در جامعه اسلامی، قم بوستان کتاب، چ اول، 1381 ش، یک جلد .

2. مصباح یزدی ، محمد تقی ، نگاهی گذرا به حقوق بشر از دیدگاه اسلام، انتشارات موسسه آموزشی و پرورشی امام خمینی (ره)، قم 1388.
3. عمید زنجانی، عباس علی، حقوق اقلیت‌ها بر اساس قانون قرارداد ذمه، تهران ، دفتر نشر فرهنگ اسلامی ، چ:پنجم، 1370ش، یک جلد.

مقالات فارسی :

1. خفا جی، شادی و حسینیان، مهدی، «حقوق اقلیت‌ها در حکومت اسلامی» ، مجله حکومت اسلامی ، ش13، پاییز 1378
2. شریعتی، روح الله ، «حقوق اقلیت‌ها در حکومت نبوی»، مجله علوم سیاسی ، ش35، پاییز 1385
3. عزیزان ، مهدی و لطیفی، رحیم و حیدری ، حبیب، «وظایف غیر مسلمانان در جامعه اسلامی» مجله کلام اسلامی ، ش46، تابستان 1382.
4. شیخ الاسلامی ، اسعد ، «حقوق اقلیت‌های دینی در اسلام» مجله مقالات و بررسی‌ها ، ش 32، 33، 1358.

روش گرد آوری اطلاعات:

در این تحقیق به جهت گرد آوری اطلاعات از منابع مختلف مانند کتب موجود کتابخانه های داخل و خارج و خطوط اینترنت گرد آوری می‌گردند.

روش تجزیه و تحلیل:

در این تحقیق داده‌های حاصل از فیش برداری مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفته و با بررسی تطبیقی بین مقررات اسلامی و مقررات پیش بینی شده در اعلامیه جهانی حقوق بشر است نتایج این داده‌ها اعلام می‌گردد.

فصل اول:

مفاهیم و کلیات

بخش اول: مفاهیم کلی تحقیق

در این فصل مفاهیم حق، حقوق، حقوق شهروندی، مسلمان، غیر مسلمان، اقلیت‌ها، اهل کتاب، قرارداد ذمه، جزیه، کفر و کافر و... مورد بررسی قرار می‌گیرد.

مبحث اول: معنای لغوی «حق»

در لغت، واژه حق دارای معانی متعددی است، از قبیل: راست، درست، مقابل، باطل، حقیقت، بهره، مزد، ثبات، موجود، ثابت، واجب و...¹

ماهیت و معنای اصطلاحی حق:

از آنجا که واژه حقوق در معنای مورد نظر، جمع حق است، ابتدا باید مفهوم حق روشن شود. از طرفی، چون مفاهیمی از قبیل حق، مفاهیمی انتزاعی و اعتباری‌اند و به اصطلاح فلسفی، ماهیت ندارند، معنای حقیقی ندارند. در این گونه موارد، نخست مفهوم آن ذکر می‌شود که در اصطلاح منطق «جنس» قلمداد می‌گردد و آنگاه قیدهایی به آن افزوده می‌شود که در حکم «فصل» خواهند بود تا در نهایت، مفهومی به دست آید که قالب معنای مورد نظر باشد.² با توجه به این نکته، تعاریفی برای حق ارائه شده است: «حق، امری اعتباری است که برای کسی (له) بر (علیه) دیگری وضع می‌شود».³ یا در تعریف دیگری گفته شده که حق، «اقتدار، سلطه و امتیازی است که برای شخص اعتبار می‌شود و دیگران، مکلف به رعایت آن هستند».⁴ یا «حق، امتیاز و نفعی است متعلق به شخص که حقوق هر کشوری در مقام اجرای عدالت، در آن حمایت می‌کند و به او (ذی‌حق) توان تصرف در موضوع حق و منع دیگران از تجاوز به آن را

1. محمد معین، فرهنگ معین، ج 1، ماده «حق»، ص 1362؛ لوپس معلوف، فرهنگ دانشگاهی، ترجمه احمد سیاح، ص 357.
2. مصباح یزدی، محمد تقی، حقوق و سیاست در قرآن، ص 26
3. همان، ص 26-29
4. مدنی، سید جلال الدین مقدمه علم حقوق، ص 12.

می‌دهد».¹ تعاریف متعددی از حق ارائه شده است، اما با توجه به محدودیت دانش انسان و اعتباری بودن این گونه مفاهیم، تعریف حقیقی برای آن‌ها امکان ندارد. از این رو، در اینجا بیش از این به بررسی معنای این واژه نخواهیم پرداخت.

معنای لغوی «حقوق»

کلمه حقوق در عنوان تحقیق که جمع حق است، به معنای مجموعه امتیازها اختیارات و توانائی‌هایی است که برای کسی بر کسی اعتبار شده است. از این رو، حق لوازمی دارد: از قبیل بهره روی که صاحب حق از حق خود، نفع به معنای عام می‌برد. اختصاص و امتیاز، از دیگر لوازم حق است که صرفاً نفع را صاحب حق می‌برد و نوعی امتیاز برای او محسوب می‌شود. در نتیجه، حقوق شهروندی به مجموعه حقوقی از قبیل حق حیات، حق مشارکت، حق مسکن، حق رفت و آمد، حق تحصیل، حق تأسیس و اداره تشکل‌های جمعی و نظیر آن گفته می‌شود که افراد یک جامعه سیاسی به نام دولت - کشور باید برخوردار باشند.

مبحث دوم: تعریف شهروند و شهروندی

در اصطلاح، شهروند، عضو جامعه‌ای سیاسی است که دارای حقوق و وظایف مرتبط با این عضویت است. شهروند، از وجود پیوند متقابل میان فرد و جامعه سیاسی حکایت می‌کند. البته باید توجه کرد برخی الزامات این واژه در غیر شهر، کمتر معنا پیدا می‌کند؛ زیرا بیشتر، شهرها محل ظهور روابط پیچیده سیاسی، اقتصادی، حقوقی و فرهنگی هستند. در واقع شهروند، فردی است که در ساختار اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و اجتماعی جامعه حضور داشته و در تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری و شکل‌دهی آن به صورت مستقیم و غیر مستقیم، مؤثر است. در یک کلام، شهروند بر عضویت یک فرد در جامعه سیاسی دلالت دارد.

1. موسویان، سید ابولفضل ماهیت حق، ص 34.

گفتار اول: تعریف شهروندی

شهروندی (که «پای» نسبت در آن وجود دارد)، بیانگر موقعیت و حالت انسانی است که بر اساس آن باید از حقوق و مزایایی برخوردار شود و تکالیفی نیز بر عهده گیرد، هرچند در دولت-شهر نباشد؛ یعنی ساکن کشور نباشد.¹ بنابراین، شهروندی، وضعیتی است که به افراد عضو یک جامعه ملی اعطا می‌شود. و حقوق شهروندی، حقوقی است که از آن ناشی می‌شود و مشارکت در این داری عمومی را آسان می‌کند.²

شهروندی، هویت جدیدی به فرد می‌بخشد که خارج از هویت فردی، خاندانی، قومی، خونی، تباری و شغلی است. پس شهروندی به وضع رابطه موجود میان یک شخص طبیعی و یک جامعه سیاسی به نام دولت - کشور گفته می‌شود که بر اساس آن، اولی، ملزم به وفاداری و دومی، موظف به حمایت است.

در واقع، ویژگی اساسی که شهروندی را از تابعیت صرف جدا می‌کند، وجود یک اخلاق مشارکت و حقوق و مزایای شهروندی است. شهروندی، نه تنها موقعیتی منفعل‌کننده نیست، بلکه موقعیتی فعالانه و اثرگذار است. در یک نگاه کلان، شهروندی بیانگر وجود رابطه خاص میان جامعه سیاسی و عضو آن است که بر اساس آن، فرد دارای حقوق و تکالیفی خواهد بود. پس شهروند بر عضویت، و شهروندی بر آن حالتی که از این وضعیت ناشی می‌شود، دلالت دارند.

گفتار دوم: معادل شهروندی در منابع اسلامی

1. جعفری لنگرودی محمد جعفر، مبسوط ترمونولوژی حقوق، ص 2317 و 2318
2. جی. ام. بالنت، «حقوق شهروندی»، ترجمه جواد کارگزار، حقوق اساسی، سال دوم، ش 2، 1383، ص 134

معادل واژه شهروندی را در منابع اسلامی می‌توان در میان واژه‌های «امت»، «ناس»، «اناس» و «رعیت» جست و جو کرد. از میان این واژه‌ها، «ناس» «اناس» معادل درست و دقیقی برای شهروند نیستند. واژه امت نیز معادل مناسبی به شمار نمی‌رود؛ زیرا معنای امت عبارت است از: کل جماعة یجمعهم امر ما، اما دین واحد او زمان واحد او مکان واحد؛ «امت» به مجموعه افرادی گفته می‌شود دین یا زمان یا مکان واحد، آنان را گرد هم آورده باشد». واژه امت به کلی با مفهوم شهروندی، متفاوت است؛ چون کلمه امت اسلام، به حسب دین واحد بر مجموع مسلمان اطلاق می‌شود، حال آنکه واژه شهروند برای تک تک اعضای یک جامعه سیاسی کاربرد دارد و افراد را به دولت - کشور به مفهوم مدرن آن، در یک سرزمین معین مرتبط می‌سازد. معنای کلمه امت شبیه واژه امت است که به تک تک مردم گفته نمی‌شود. بلکه بر مجموع مردم به عنوان یک واحد اطلاق می‌گردد.¹

کلمه دیگری که در منابع اسلامی زیاد به کار رفته، واژه «رعیت» است که در معنای اصطلاحی و ماهیت خود، تقریباً معادل واژه «شهروندی» است از این رو، ابتدا معنای لغوی و اصطلاحی واژه «رعیت» به ترتیب در زبان عرب و منابع اسلامی بررسی خواهد شد. سپس به دلایلی اشاره خواهد شد که این واژه هم اکنون معنای منفوری دارد.

امروزه بنا به دلایلی، این اعتقاد وجود دارد که شهروندی اهمیت خود را از دست داده است. نظریه پرد ازان جهانی شدن ادعا می‌کنند که فرایند جهانی سیاست و اقتصاد و بازیگران آن به طور فزاینده، پدیده دولت - ملت را نادیده می‌گیرند و با این حساب، توانایی دولت - ملت در تضمین حقوق و اجرای تعهدات مربوط به شهروند ملی، مبهم و نا مشخص خواهد بود. به علاوه، بسیاری از حقوق و تعهدات فردی در جوامع غربی پیش از آنکه به موقعیت شهروندی رسمی بستگی داشته است. همچنین امروزه به جای شهروندی، از مفاهیمی همچون جهان وطنی، شهروند جهانی و جهان وند سخن به میان می‌آید.

1. راغب اصفهانی، حسین، مفردات الفاظ القرآن، ص 86

گفتار سوم: کارکرد شهروندی در نظام حقوقی اسلام

در اسلام، وقتی از رابطه انسان با خداوند سخن به میان می‌آید، انسان، مکلف محض است و نوع تکلیف انسان در برابر خداوند، تکلیف مدار بودن فقه را ایجاب می‌کند؛ زیرا انسان حقی بر خداوند ندارد. استاد مطهری در این زمینه، نظر حکمای اسلامی را نقل می‌کند که معتقدند هیچ موجودی بر خدا حقی پیدا نمی‌کند که دادن آن، «انجام وظیفه» و «ادای» دین شمرده شود.

گفتار چهارم: تفاوت حقوق بشر و حقوق شهروندی

مقصود از حقوق بشر، حداقل حقوقی است که همه افراد انسانی باید از آن بهره‌امند شوند و این حقوق به تابعیت، مذهب، جنس، نژاد، قومیت، عضویت در گروه اجتماعی و امثال آن‌ها ربطی ندارد¹ و خارج از دایره دولت - ملت خواهند بود. این نوع حقوق، حقوقی هستند که هر کس از آن جهت که انسان است، باید از آن‌ها برخوردار باشد.² از طرفی، نهاد دارنده حقوق بشر، جهان‌وند و نهاد دارنده حقوق شهروندی، شهروند است.³ رویکرد حقوق بشر، انسان و اجتماع‌های انسانی است و رویکرد حقوق شهروندی، اجتماعی است که فرد به عنوان شهروند به آن تعلق دارد و عضو آن جامعه است.

ممکن است که در بسیاری از موارد، موضوع‌ها و محتوای حقوق شهروندی و حقوق بشر مثل هم باشند و تفکیک آن دو از این جهت، کاری بسیار دشوار است. به هر حال، حقوق شهروندی به حقوق و آزادی‌هایی گفته می‌شود که دولت، اجرای آن را بر اساس قوانین داخلی، برای اتباع خود تأمین و تضمین می‌کند و محتوای آن ممکن است از یک کشور تا یک کشور

1. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، ص 231

2. جک دانکی، حقوق بشر (نظریه‌ها و رویه‌ها)، ترجمه حسین شریفی طرازکوهی، ص 73.

3. نیک فر محمد رضا، خشونت، حقوق بشر و جامعه مدنی ص 41.

دیگر کمی متفاوت باشد. این در حالی است که حقوق بشر در سطح بین‌المللی مطرح است و به چهارچوب دولت - کشور منحصر نمی‌شود.

به هر حال ، حقوق شهروندی به حقوق و آزادی‌هایی گفته می‌شود که دولت ، اجرای آن را بر اساس قوانین داخلی ، برای اتباع خود تامین و تضمین می‌کند و محتوای آن ممکن است از یک کشور تا کشور دیگر کمی متفاوت باشد. این در حالی است که حقوق بشر در سطح بین‌المللی مطرح است¹ و به چهارچوب دولت - کشور منحصر نمی‌شود.

گفتار پنجم: شهروندی در اسلام

در اسلام، معیار شهروندی بر عقیده و مذهب استوار است و معیارهایی از قبیل نژاد، قوم، منطقه، خاک و خون در مورد تابعیت، مردود است.² هر مسلمانی در اسلام از حقوق شهروندی برخوردار است بدون آنکه به تشریفات خاص نیاز داشته باشد. هر گاه فردی تابعیت مذهبی را بپذیرد؛ یعنی به توحید و رسالت حضرت محمد (ص) اقرار کند، شهروند حکومت اسلامی محسوب می‌شود. در اسلام تابعیت مذهبی متضمن تابعیت سیاسی نیز هست در نتیجه هر جا دارالسلام محسوب شود سرزمین اسلامی است . در این صورت تابعیت کشور خاصی مطرح نیست و در صورت تحقق این ایدال، کشور اسلامی ، پهنه زمین خواهد بود.³ با این وضعیت ، رابطه دولت و امت واحد اسلامی مطرح است که تمامی مسلمانان ، شهروندان آن به حساب می‌آیند.

همچنین اهل کتاب بر اساس قرارداد ذمه⁴ و رعایت شرط آن، شهروند حکومت اسلامی به شمار می‌روند و می‌توانند در دارالاسلام اقامت گزینند و از حقوق مبتنی آن برخوردار شوند،

1 طباطبایی مومنی، آزادی های عمومی و حقوق بشر، ص17.

2 طباطبایی ، سید محمد حسین ،المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سید محمد یاقر موسوی همدانی ، ص 197 و 198

3 خلیلیان ،خلیل، حقوق بین الملل اسلامی ، ج1، ص137

4 نجفی، محمد حسین جواهر الکلام ، ج21، ص226

جز مواردی که استثنا شده‌اند. آیات قرآن کریم، احادیث و اجماع فقها بر این امر دلالت دارند که جای بحث آن در اینجا نیست در مباحث آینده به آن پرداخته می‌شود.

غیر اهل کتاب نیز از برخی حقوق شهروندی در حکومت اسلامی برخوردار خواهند شد و برخی از فقها برقراری تابعیت و شهروندی برای آنان را بر اساس قرارداد و معاهده، ممکن دانسته‌اند، همچنین در نظام حقوقی اسلام، راه‌هایی که برای آزادی برده‌ها تشریح شده‌اند، در عمل، به القای رسم برده داری انجامید و آنان نیز به تدریج از حقوق شهروندی برخوردار شدند.

آنچه بیان شد، موقعیت شهروندی در جامعه ایدآل اسلامی است که در گستره امت و دولت اسلامی، در پهنه دار الاسلام شکل می‌گیرد و از صدر اسلام تا مدت زیادی همین گونه بوده است. با این حال، نظریه ملت سازی (که محصول اندیشه غرب است و ابتدا در آنجا ظهور کرد) و برخی عوامل دیگر، جهان اسلام و آخرین امپراطوری عثمانی را به قلمروهای سیاسی بسیار کوچک تبدیل کرد که علاوه بر بیگانه شدن مسلمانان از همدیگر، کشورهای بسیار ضعیف و کوچکی به وجود آمدند که رد برابر دشمنان مشترک، قادر به دفاع از خود و امت اسلامی نیستند. این امر بیش از پیش به تفرقه میان امت اسلامی دامن می‌زند و از چالش‌های بزرگ بر سر راه وحدت جهان اسلام است.

ساختار کنونی دولت - ملت و شهروندی در کشورهای اسلامی. در قواعد و مقررات اسلامی به عنوان حالت ثانوی قابل شناسایی است و رسمیت شناخته می‌شود که قطعاً از امت واحد اسلامی، فرسنگ‌ها فاصله دارد. به هر حال، در نظام حقوقی نمی‌تواند آن را تهدید یا سلب کند، مگر با اصول و قوانین پذیرفته شده. آریلاستر در این باره می‌نویسد (منظور از آزادی فرد معمولاً آزادی شخصی است. در اینجا نیز مانند مفهوم فرد، تأکید بر شخص انسانی واحد است).